

Tóm tắt chung

Ảnh: Budi Nursywan

Đi bè ở vùng nước động tại Sawarna, tỉnh Banten, Indonesia.

Giới thiệu

Lần đầu tiên trong lịch sử của loài người, toàn nhân loại đang chung tay khắc phục các vấn đề môi trường và hệ sinh thái của Trái Đất trên quy mô toàn cầu. Một số học giả cho rằng thế giới đang bước vào kỷ nguyên địa chất mới, kỷ nguyên Anthropocene, một kỷ nguyên đánh dấu các hệ thống Trái Đất chuyển sang trạng thái rủi ro và không ổn định do tác động của con người lên môi trường.

Các cuộc khủng hoảng xã hội-sinh thái mà chúng ta đang trải qua ảnh hưởng đến mỗi người theo các cách khác nhau. Những người trong hoàn cảnh vốn đã dễ bị tổn thương đang phải chịu những tác động nghiêm trọng nhất, mặc dù hành động của họ có thể ít góp phần gây ra những thay đổi này nhất. Giờ đây, nhân loại phải chuyển hướng sang những cách sống mới hợp lý và bền vững hơn. Để giải quyết những thách thức này một cách triệt để ở cấp độ toàn cầu, khu vực và quốc gia, cần có sự hợp tác của các nhà hoạch định chính sách và nhà lập pháp, các học giả và người hành nghề luật với kinh nghiệm sống, kiến thức chuyên môn và kiến thức thực tế đa dạng.

Giống như các khu vực khác trên thế giới, Đông Nam Á đang phải đối mặt với những thách thức xã hội-sinh thái chưa từng có. Các sự kiện như sự xuất hiện và lây lan nhanh chóng của vi-rút COVID-19 có ảnh hưởng trên phạm vi rộng đối với cả nhân quyền và môi trường. Khi các quốc gia tìm cách giải quyết những vấn đề như vậy trong và ngoài lãnh thổ của mình, các khuôn khổ chính sách và luật pháp về môi trường và nhân quyền hiệu quả là vô cùng cần thiết để hỗ trợ và điều phối các nỗ lực phù hợp với các chuẩn mực hợp tác quốc tế.

RViệc công nhận con người có quyền được sống trong môi trường trong lành giúp bảo vệ con người và thiên nhiên, đồng thời đảm bảo các điều kiện để tiếp tục phát triển bền vững và thịnh vượng. Các quốc gia Đông Nam Á đã thực hiện các bước quan trọng hướng tới lồng ghép nhân quyền và tính bền vững thông qua hệ thống và thể chế lập pháp của mình, thiết lập khuôn khổ chung cho Hiệp hội các Quốc gia Đông Nam Á (ASEAN) nhằm cải thiện các phương pháp tiếp cận hiện tại với tư cách là một cơ quan khu vực thông qua các văn kiện nhân quyền và hiệp định môi trường khu vực hiện có.

Các yếu tố bản chất của quyền được sống trong môi trường trong lành

Hầu hết các quốc gia Đông Nam Á đều công nhận các yếu tố bản chất của quyền được sống trong môi trường trong lành trong luật pháp và quy

định cấp quốc gia của mình, với các tham chiếu đến không khí trong lành, nước sạch, vệ sinh đầy đủ, khí hậu an toàn, đa dạng sinh học và hệ sinh thái phát triển tốt. Các yếu tố khác của quyền được sống trong môi trường trong lành, cụ thể là thực phẩm tốt cho sức khỏe và được sản xuất bền vững, và quyền được sống, làm việc, học tập và vui chơi trong môi trường không độc hại, được công nhận ở cấp quốc tế, nhưng lại ít được quan tâm ở khu vực Đông Nam Á. Tuy nhiên, tất cả các yếu tố của quyền được sống trong môi trường trong lành đều có mối liên hệ với nhau. Ví dụ, môi trường không độc hại là điều kiện để có nước sạch và đất năng suất. Đa dạng sinh học và hệ sinh thái phát triển mạnh là nền tảng của tất cả các yếu tố của quyền được sống trong môi trường trong lành.

Bốn quốc gia Đông Nam Á đã công nhận rõ ràng quyền được sống trong môi trường trong lành của con người trong luật pháp quốc gia của mình và một quốc gia ngầm công nhận quyền này. Năm quốc gia Đông Nam Á khác không công nhận rõ ràng quyền được sống trong môi trường trong lành của con người. Philippines và Thái Lan là hai quốc gia đi đầu trong khu vực về xây dựng nội dung quyền được sống trong môi trường trong lành thông qua các quyết định của tòa án. Một số quốc gia khác cũng thể hiện việc công nhận quyền này thông qua nhiều tổ hợp chính sách và pháp lý. Không quốc gia nào trong khu vực thể hiện lập trường chống lại việc công nhận quyền này.

Các yếu tố thủ tục của quyền được sống trong môi trường trong lành

Các khía cạnh thủ tục của quyền được sống trong môi trường trong lành của con người bao gồm quyền tiếp cận thông tin, sự tham gia của công chúng vào việc đưa ra quyết định về môi trường, bao gồm quyền tham gia đánh giá tác động môi trường (EIA) của các dự án phát triển lớn và quyền tiếp cận công lý và biện pháp khắc phục —nhất là khi cộng đồng địa phương có nguy cơ bị tổn hại môi trường.

Đông Nam Á là minh chứng cho thấy các quy định trong nước về trách nhiệm giải trình theo pháp quyền về môi trường và các tổ chức nhân quyền quốc gia (NHRI) đóng vai trò vô cùng quan trọng trong việc bảo vệ quyền được sống trong môi trường trong lành. Bảy trên 10 Nước Thành viên ASEAN có các quy định trong nước như vậy và năm trên 10 nước đã thành lập NHRI.

Trong một số trường hợp, các tác nhân xã hội dân sự ở các quốc gia Đông Nam Á đã viện dẫn thành công một số luật và chính sách quốc gia hiện hành để khẳng định quyền được sống trong môi trường trong lành của họ. Những trường hợp như vậy đã tạo điều kiện cho cộng đồng bản địa và địa phương đảm bảo quyền sở hữu đất trên vùng đất tổ tiên của họ, phòng tránh ô nhiễm các vùng biển giàu đa dạng sinh học, từ đó góp phần đảm bảo sinh kế của người dân, đồng thời bảo vệ quyền của các thế hệ tương lai. Những đổi mới gần đây, chẳng hạn như truy cập nguồn thông tin điện tử ở Việt Nam và cải cách đất nông nghiệp ở Philippines, hứa hẹn thúc đẩy việc thực hiện quyền được sống trong môi trường trong lành.

Vai trò và đóng góp của phụ nữ

Sự đóng góp, tham gia và đại diện của phụ nữ trong các quá trình ra quyết định khu vực công đã thúc đẩy phúc lợi và an sinh của các gia đình và cộng đồng ở các môi trường nông thôn và thành thị, đồng thời thúc đẩy sự phát triển bền vững về môi trường. Tuy nhiên, chỉ có một số quốc gia ASEAN cam kết về mặt pháp lý việc đảm bảo tỷ lệ tham gia nhất định của phụ nữ vào các lĩnh vực và cấp độ ra quyết định khu vực công khác nhau. Hầu hết các quốc gia đều quy định sự tham gia của phụ nữ thông qua các chính sách và kế hoạch chiến lược; tuy vậy, các đạo luật quy định về các quyền thủ tục và quyền thực định sẽ mang đến mức bảo vệ lớn hơn.

Các quyền và vai trò của phụ nữ cần được công nhận và tạo điều kiện thông qua các quy định pháp lý và phụ nữ nên được coi là chủ thể thay vì nạn nhân trong việc đạt được quyền được sống trong môi trường trong lành của con người trong các quá trình quốc gia, khu vực và quốc tế.

Các thỏa thuận thể chế của ASEAN

Tuyên bố Nhân quyền ASEAN (AHRD) năm 2012 phản ánh một số yếu tố của quyền được sống trong môi trường trong lành khi sử dụng các thuật ngữ ‘an toàn’, ‘sạch’ và ‘bền vững’. Tuy nhiên, các văn kiện pháp lý và chính sách sau đó của ASEAN, chẳng hạn như kế hoạch tổng thể của cộng đồng ASEAN, chưa mở rộng về các yếu tố này và khu vực cũng thiếu cơ chế rà soát để đảm bảo diễn giải và thực hiện nhất quán.

Cơ quan nhân quyền khu vực của ASEAN, Ủy ban Liên Chính phủ ASEAN về Nhân quyền (AICHR), có

thể hỗ trợ thúc đẩy việc công nhận quyền được sống trong môi trường an toàn, sạch và bền vững ở các quốc gia chưa công nhận quyền này và có thể thúc đẩy quá trình thực hiện ở tất cả các quốc gia ASEAN. Nếu triển khai việc này một cách hiệu quả, ASEAN sẽ được hưởng lợi từ việc rà soát, mở rộng nhiệm vụ và phạm vi công việc của AICHR để bao gồm tiếp nhận và điều tra các khiếu nại về nhân quyền, từ đó góp phần thực hiện nhiệm vụ quảng bá hiện có của AICHR. Các lĩnh vực cần cải tiến của AICHR cũng bao gồm tăng cường tính độc lập và phát triển chuyên môn sâu hơn về các vấn đề liên quan đến môi trường trong lãnh.

ASEAN cũng có thể lựa chọn thiết lập cơ chế rà soát về quyền được sống trong môi trường an toàn, sạch và bền vững, đồng thời có thể hợp tác với các tác nhân nhà nước và phi nhà nước liên quan đến nghĩa vụ của họ đối với việc tôn trọng, bảo vệ và thực hiện nhân quyền. Những trách nhiệm này sẽ bao gồm các nghĩa vụ được nêu bật đối với các nhóm dễ bị tổn thương nhằm biến môi trường trong lãnh trở thành hiện thực cho tất cả người dân Đông Nam Á.

Các mô hình quốc tế và khu vực khác

ASEAN có cơ hội học hỏi từ nhiều thỏa thuận pháp lý và thể chế để phát triển thêm các văn kiện và thể chế khu vực của mình sao cho phù hợp với các tiêu chuẩn quốc tế và việc diễn giải tiến bộ về nhân quyền. Một số văn kiện có đề cập về quyền được sống trong môi trường trong lãnh chi tiết hơn các văn kiện của ASEAN. Các văn kiện này bao gồm:

- Công ước Espoo và Nghị định thư Kyiv về Đánh giá Môi trường Chiến lược liên quan, hai văn kiện này đề cập đến EIA trong bối cảnh xuyên biên giới;
- Công ước về Quyền tiếp cận Thông tin, Sự tham gia của Công chúng trong việc Ra Quyết định và Quyền tiếp cận Công lý trong các Vấn đề Môi trường (Công ước Aarhus); và
- Thỏa thuận Escazú ở khu vực Mỹ Latinh và khu vực Caribe đề cập đến các mối quan tâm của Công ước Aarhus trong bối cảnh khu vực.

Các văn kiện hiện tại của ASEAN không đầy đủ, chặt chẽ như những mô hình trên và không cung cấp thông tin rõ ràng về việc ai có thể tiếp cận thông tin, trong bối cảnh nào thì cần có sự tham gia của công

chúng và quyết định được đưa ra trong hệ thống tòa án quốc gia có thể được thực thi và thực hiện trong khu vực như thế nào.

Một cách tiếp cận để thúc đẩy quyền được sống trong môi trường trong lãnh ở cấp khu vực và quốc gia là thông qua hiệp định khu vực ASEAN về quyền tiếp cận thông tin, sự tham gia của công chúng và quyền tiếp cận công lý. Một hiệp định như vậy có thể hỗ trợ các nỗ lực trong nước và khu vực của các Nước Thành viên ASEAN nhằm đảm bảo sự an toàn của những người bảo vệ nhân quyền về môi trường, thúc đẩy quyền của phụ nữ và trẻ em gái, tạo nền tảng để xã hội dân sự tham gia vào công tác quản lý môi trường và thúc đẩy trách nhiệm giải trình của cả tác nhân nhà nước và phi nhà nước, bao gồm cả những tác nhân trong lĩnh vực kinh doanh.

Kết luận

Có một số lựa chọn mà ASEAN và các Nước Thành viên ASEAN có thể xem xét để củng cố quyền được sống trong môi trường trong lãnh. Mỗi quốc gia riêng biệt đều có thể trở thành thành viên của Công ước Aarhus và bất cứ quốc gia nào trên thế giới cũng có thể ký kết công ước này. Các Nước Thành viên ASEAN có thể thông qua một công ước khu vực phù hợp với bối cảnh khu vực và đề cập đến các yếu tố thủ tục và thực định của quyền được sống trong môi trường trong lãnh. Ngoài ra, các Nước Thành viên có thể đàm phán hiệp định khu vực, tập trung vào các quyền thủ tục của các quốc gia, đồng thời công nhận rằng cả các yếu tố thủ tục và thực định đều có mối liên hệ với nhau. Các Nước Thành viên cũng có thể sửa đổi các điều khoản tham chiếu của AICHR để cho phép AICHR tiếp nhận và điều tra các khiếu nại.

Cuối cùng, việc các quốc gia Đông Nam Á tham gia vào các hiệp định đa phương về môi trường (MEA) và các công ước về nhân quyền có thể là cơ hội để đẩy mạnh sự gắn kết sâu sắc giữa nhân quyền và luật môi trường. Ngoài các hồ sơ đệ trình đánh giá định kỳ toàn thể (UPR) cấp quốc gia của các Nước Thành viên, sự gắn kết này có thể đạt được thông qua các tuyên bố chung của ASEAN, điều phối khu vực về các cam kết MEA và trình bày UPR chung của ASEAN theo các công ước nhân quyền khác nhau.

Các quốc gia Đông Nam Á và ASEAN với tư cách là một cơ quan khu vực có thể đóng vai trò chiến lược và chủ động hướng tới sự công nhận toàn cầu về quyền được sống trong môi trường trong lãnh tại Liên Hợp Quốc. Đạt được cột mốc như vậy sẽ là một thành công đối với cả con người và thiên nhiên.